

О. Б. Белова

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6162-4106>

ResearcherID AAG-8468-2021

Scopus Author ID 57217044658

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

O. B. Bielova

Ivan Ohiienko Kamianets-Podilsky National University

FEATURES OF SPEECH DEVELOPMENT IN CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISORDERS

Анотація. У науковій роботі здійснено теоретичний аналіз особливостей розвитку мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями. Мета дослідження – теоретичне обґрунтування розвитку мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями. Завдання дослідження – висвітлити теоретичний аналіз наукової літератури, як класичних, так і сучасних досліджень, щодо проблеми вивчення; розглянути причини інтелектуальних порушень; висвітлити ступені інтелектуальних порушень за міжнародною медичною класифікацією (МКХ-10, DSM-IV-TR); проаналізувати специфіку розвитку мовлення у різних категорій дітей з інтелектуальними порушеннями. У результаті науково-теоретичного дослідження було визначено, що, залежно від своєрідності порушень та ступеня уражень кори головного мозку, мовленнєвий розвиток у дітей з інтелектуальними порушеннями має свої особливості. Визначено, що причинами інтелектуального недорозвинення є органічний вплив несприятливих чинників у пренатальному, натальному та постнатальному періодах розвитку дитини. Аналіз наукового дослідження вказує, що діти з інтелектуальними порушеннями мають усі форми порушень мовлення. У структурі системного мовленнєвого недорозвинення переважає семантичний дефект. Причини порушень мовлення визначаються ступеневою неврологічною симптоматикою. Медичний вплив, навчально-корекційна робота можуть наблизити деякі категорії дітей до типового мовленнєвого розвитку. Визначені аспекти дитячої логопатології вказують на специфіку психофізичних порушень. Основою мовленнєвої сформованості у дітей є розвиток сприймання звуків мови, правильна звуковимова, розуміння смислу слів, збагачений словниковий запас, морфологічно-синтаксична правильність мовлення, здійснення розповіді, переказу, діалогу, використання мовлення в соціальних ситуаціях.

Ключові слова: мовлення; порушення мовлення; діти з інтелектуальними порушеннями.

Abstract. The scientific work carried out a theoretical analysis of the peculiarities of speech development in children with intellectual disabilities. The purpose of the study is a theoretical substantiation of speech development in children with intellectual disabilities. Objectives of the study: to highlight the theoretical analysis of the scientific literature, both classical and modern research, on the problem of study; to consider the causes of intellectual disabilities; to highlight the degree of intellectual disabilities according to the international medical classification (ICD-10, DSM-IV-TR); to analyze the specifics of speech development in different categories of children with intellectual disabilities. As a result of scientific and theoretical research it was determined that depending on the nature of the disorders and the degree of damage to the cerebral cortex, speech development in children with intellectual disabilities has its characteristics. It is determined that the causes of intellectual retardation are the organic influence of adverse factors in the prenatal, natal and postnatal periods of child development. Analysis of scientific research indicates that children with intellectual disabilities have all forms of speech disorders. The structure of systemic speech underdevelopment is dominated by a semantic defect. The causes of speech disorders are determined by the degree of neurological symptoms. Medical influence, educational and corrective work can bring some categories of children closer to typical speech development. Certain aspects of pediatric speech pathology indicate the specifics of psychophysical disorders. The basis of speech formation in children is the development of phonemic (perception of speech sounds), phonetic (correct pronunciation), lexical (understanding the meaning of words, enriched vocabulary), grammatical (morphological and syntactic correctness of speech), discursive (narration, translation, dialogue, etc.), socio-cultural (use of speech in social situations).

Key words: speech; speech disorders; children with intellectual disabilities.

Вступ. Реформування в освітньому просторі нашої країни впродовж останніх років активно впроваджує інклюзивне середовище. Одним із зав-

дань його є забезпечення якісного рівня освіти та всебічного розвитку дітей із різними особливими потребами. Великого значення набувають організаційні питання щодо створення оптимальних умов

для навчання та виховання таких осіб; підготовки педагогічного персоналу для забезпечення навчального процесу; ґрунтовної законодавчої бази для функціонування інклюзивної та спеціальної освіти тощо [4]. Навчання дітей із різним психофізичним розвитком (типовим та атиповим) базується на сформованій мовленнєвій системі, яка є важливою складовою психічної діяльності. Достатній розвиток мовленнєвих компонентів (фонетико-фонематичної, лексико-граматичної сторін мовлення) дає можливість осягати оточуючу вербальну інформаційну дійсність через засоби суспільної комунікації, сучасні інтернет-технології тощо. Опанування мовленнєвих функцій дозволяє дитині отримати освітні знання, вміння та навички. Під час психічного дозрівання закономірно з'являється потреба у сприйманні оточуючого мовлення (фонематичне сприйняття), його аналіз (внутрішнє кодування, осмислення), запам'ятовування (накопичення пасивного словника) і процес реалізації (фонетичне та граматичне оформлення).

Несформований мовленнєвий розвиток у дітей з інтелектуальними порушеннями позначається й на процесі засвоєння дітьми навчальної програми у спеціальних закладах освіти та взаєминах із дорослими, близькими людьми та їх однолітками. Здійснений теоретичний аналіз з проблеми вивчення дозволить виділити групи дітей з інтелектуальними порушеннями; розглянути особливості розвитку їх мовлення залежно від ступеня виразності та складності порушень.

Завдання дослідження – висвітлити теоретичний аналіз наукової літератури, як класичних, так і сучасних досліджень, щодо проблеми вивчення; розглянути причини інтелектуальних порушень; розглянути ступені інтелектуальних порушень за міжнародною медичною класифікацією; розкрити специфіку розвитку мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями.

Мета статті – теоретичне обґрунтування розвитку мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями.

Теоретична частина. У численних напрацюваннях (О. М'якушко, N. Marrus, L. Hall, J. Moeschler, M. Shevell, P. Pivalizza, E. Zigler, R. Hodapp), де описані інтелектуальні порушення дітей, учені зосереджують увагу на причинах виникнення та характеристикі класифікацій. Науковці (В. Синьов, М. Матвеева, О. Хохліна, Д. Гошовська, Т. Власова, М. Певзнер, Л. Кузнецова, В. Мозговий, Y. Gilboa та ін.) у галузі спеціальної психології та корекцій-

ної педагогіки вивчають сутність порушень пізнавально-емоційної сфери, розглядають усі форми недорозвинення мовлення в аналізованій категорії дітей (О. Борак, Р. Лалаєва, В. Тищенко, P. Cascella), класифікують та характеризують психолого-фізіологічні особливості дітей з олігофренією (М. Певзнер, О. М'якушко); розглядають процес навчання та виховання (В. Воронкова, О. Гаврилушкіна, Н. Соколова) у процесі корекційної роботи (Є. Соботович, О. Екжанова, С. Oliver).

Розумова відсталість – це стійке порушення пізнавальної діяльності внаслідок генетичних, уроджених (олігофренія) та набутих (деменція) органічних уражень головного мозку. N. Marrus, L. Hall, J. Moeschler, M. Shevell, P. Pivalizza та інші науковці виділяють чинники, які призводять до інтелектуальних порушень, включаючи вроджені інфекції, вплив тератогенів або токсинів, недоношеність, гіпоксію, травми, внутрішньочерепні крововиливи, інфекції або злоякісні пухлини центральної нервової системи, психосоціальну депривацію, недоїдання або набутий гіпотиреоз [20, 21, 22].

Залежно від глибини, складності пошкодження мозку, в міжнародній медичній класифікації (МКХ-10, DSM-IV-TR) виділяють чотири ступені інтелектуальних порушень: легкий (F-70) – IQ дорівнює від 69 до 50 % (*дебільнізм*); помірний (F-71) – IQ коливається від 49 до 35 % (*імбецильність слабовиражена*); важкий (F-72) – IQ складає 34–20 % (*виражена імбецильність*); глибокий (F-73) – IQ відповідає 19 % і менше (*ідіотія*) [14].

У дітей із розумовою відсталістю є всі форми порушень мовлення, як і в їх однолітків без інтелектуальних вад (дислалія, ринолалія, дисфонія, дизартрія, алалія, дислексія, дисграфія, заїкання, афазія та ін.), у структурі системного мовленнєвого недорозвинення переважає семантичний дефект. О. Борак (2015) у своїй праці зазначає, що причинна зумовленість порушень мовлення в дітей із розумовою відсталістю переважно пов'язана з їхньою ступеневою неврологічною симптоматикою [2].

Д. Гошовська, Л. Кузнецова, Р. Лалаєва, В. Мозговий, В. Синьов, М. Матвеева, О. Хохліна та інші вчені згідно з визначеною класифікацією описують особливості розвитку пізнавально-емоційної сфери й мовлення [6, 8, 9, 13, 18]. У дітей із легким ступенем розумової відсталості (*дебільністю*) спостерігають незначні відхилення у фізичному розвитку, але рухові порушення вдало компенсуються і не заважають включатися у практичну діяльність. У них характерна несформованість мис-

ленневих операцій, хоча виражена меншою мірою, ніж в імбецилів. Мовлення в цих дітей розвинуто на достатньому побутово-ситуативному рівні. Вони правильно будують речення, вимовляють слова, користуються узагальненими та абстрактними поняттями. Засвоюють читання та писемне мовлення (яке є аграматичним). Їм важко сприймати звернене мовлення, яке вибудоване із складних логіко-граматичних конструкцій. Також викликають труднощі переносні значення слів, метафори, словниковий запас збіднений. Не отримана спеціальна педагогічна допомога у дошкільному віці призводить до неготовності дитини оволодівати шкільними знаннями.

У дітей із помірною розумовою відсталістю (легкою імбецильністю) виявляють складні порушення пізнавальної сфери та фізичного розвитку. Мова з'являється під кінець дошкільного віку, характеризується аграматичністю, обмеженим словниковим запасом, проблемами в засвоєнні узагальнених та абстрактних значень. У мовленні використовують прості непоширені речення, які граматично неправильно побудовані. Звернене мовлення сприймають тільки в подібних та знайомих ситуаціях, не розуміють складних граматичних конструкцій. Відтворити оповідання можуть лише за допомогою наочності. Вони можуть навчитися процесу комунікації з однолітками та дорослими, опанувати соціально-побутові навички. Але їм притаманні труднощі в самоорганізації і реалізації опанованих знань та вмінь, існує пряма залежність від близького оточення.

Діти з важким ступенем розумової відсталості (виразною імбецильністю) мають психічне та фізичне недорозвинення, яке чітко проявляється в ранньому дитинстві: опанування ходьби з'являється ближче до трьох років; виявлені характерні моторні порушення, які затримують розвиток навичок самообслуговування; несформованість діяльності всіх пізнавальних процесів (відчуттів, сприймання, пам'яті, уваги, мислення, уяви). У цієї категорії дітей наявні стійкі порушення мовленнєвої системи: не формується експресивний тип мовлення; прояви ехололії; наявність коротких аграматичних речень; стійке порушення звуковимови; використання невербальної комунікації; розуміння зверненого мовлення лише на рівні інтонаційної виразності в життєво-побутових ситуаціях.

Діти з глибоким ступенем розумової відсталості (ідіотизмом) мають стійкі порушення у психічному та фізичному розвитку, переважають ендокринні

розлади, відхилення від норми у будові скелета та черепа. Виявлені порушення діагностуються на ранніх стадіях розвитку дитини: порушення статичних та моторних функцій (запізне ходіння, незацікавленість предметною, ігровою діяльністю). Мовлення перебуває у стані несформованості, діти сприймають його в суцільній, нечленороздільній формі, орієнтуючись лише на інтонаційне забарвлення. Під час спілкування передають свої потреби емоційними звуками та жестами.

М. Певзнер пропонує класифікацію, в якій за п'ятьма формами розкриває психолого-фізіологічні особливості дітей з олігофренією. Ми розглядаємо лише мовленнєві особливості дітей: у дошкільників із неускладненою формою олігофренії словниковий запас збіднений, речення в мовленні прості, непоширені, аграматичні; порушено розуміння зверненого мовлення, сприймання складних граматичних конструкцій, метафор, переносних значень (метафор), прислів'їв, просторово-часових уявлень. *У дітей з ускладненою олігофренією з нестійкою емоційно-вольовою сферою при перевазі збудливості над гальмуванням* спостерігають прискорений тип мовлення, неузгодженість думки, пропуск слів у реченнях, відсутність у словах закінчень; натомість *при перевазі гальмування над збудженням* діти малослівні, мовлення в них тихе, невиразне, сповільнене, з тривалими паузами й малозрозуміле. *Діти з олігофренією з порушеннями функцій аналізаторів* мають локальні дефекти мовлення. *Дошкільнята з олігофренією з психопатоподібною поведінкою* характеризуються емоційно-афективними, невірнівоваженими діями, мовленнєвою некерованістю під час сприймання вербальної інформації та її реалізації. *Діти з олігофренією, ускладненою лобовою недостатністю*, мають своєрідну форму мовленнєвого недорозвинення: мовлення багатослівне, безсмісловне, беззмістовне, наслідувального характеру; порушена регульовальна функція мовлення [14, 17].

В. Нодельман зазначає, що внаслідок несформованості інтелектуальних складових відбувається збій у роботі першої та другої сигнальних систем (за теорією О. Лурія). Недорозвинення другої сигнальної системи призводить до порушень відчуттів та сприйняття, які є початковою ланкою пізнання оточуючого світу. На першому році життя у дитини спостерігають відсутність лепету. Це відбувається від недорозвинення фонематичного сприйняття, що є наслідком аномалії загального розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями. Ураження нер-

вової системи впливає на діяльність усіх психічних процесів, які формуються повільно та з певними особливостями. Мовленнєва активність цієї категорії дітей відрізняється від типового психофізичного розвитку. У них виникають труднощі словесно-логічного характеру; проблеми у сприйманні вербального матеріалу (важко усвідомити зв'язок смислових ланок та їх перемінні зміни); спостерігають порушення звуковимови (під час навчально-корекційної роботи можливе коригування); збіднений словник, що відрізняється примітивністю (важко використовувати слова, які позначають властивості і якості предметів); відбувається порушення процесу організації семантичних полів; низький рівень діалогічного мовлення (спілкування не багатослівне, обмежене, діти не проявляють інтерес до нових знайомств); не сформоване монологічне мовлення, причиною якого є недорозвинення мисленнєвих операцій (порушення внутрішнього планування); проблеми під час оволодіння писемним мовленням (порушений звукобуквений аналіз слів, труднощі у написанні, побудові речень, переказі тощо).

Ступінь недорозвинення мовлення, як правило, відповідає ступеню загального психічного недорозвинення. В одних випадках мовлення нагадує потік штампованих неосмислених фраз, які передають інтонаційний фон раніше почутого мовлення (ехолалічні прояви). В інших – мовлення не формується протягом багатьох років. Таку категорію дітей відносять до важких інтелектуальних порушень.

У більшого відсотка дітей з інтелектуальними порушеннями страждає фонематична сторона мовлення. Найчастіше спостерігають несформованість артикуляційно-складних звуків [л], [р], свистячих та шиплячих; характерна варіативна заміна звуків, наприклад, в одному випадку дитина може правильно їх вимовляти в слові, а в іншому – замінює або пропускає. Граматична будова мовлення є недорозвинута: стійкий аграматизм, спотворене вживання відмінків, сплутування прийменників, неправильне узгодження іменників з прикметниками і числівниками. Речення прості, не поширені, обмежені, смисловий зміст порушений [15].

У дошкільників з помірною розумовою відсталістю, за дослідженнями В. Ліпакової, спостерігається несформованість усієї мовленнєвої системи: мотивувально-мовленнєвої спрямованості, внутрішнього програмування, контролю за висловлюваннями, звуковимовної реалізації [10]. Лексичне мовлення, на думку О. Маллера, є обмеженим, переважає пасивна лексика. У мовленні

домінують такі самостійні частини мови, як іменники та дієслова, меншою мірою використовуються прийменники, займенники та сполучники; виникають труднощі під час засвоєння значень слів, спостерігається слабкий розвиток фонематичного слуху [11].

За твердженнями І. Бгажнокової, діти прагнуть до спілкування з близьким оточенням, але часто не проявляють для цього належної ініціативи. Їм краще налагоджувати комунікативні зв'язки з рідними та знайомими людьми. Під час розмови можуть поводитись емоційно, нестримано, а іноді й неадекватно [1, с. 33]. Невміння дошкільників із помірною розумовою відсталістю спілкуватись у колективі однолітків та з дорослими, на думку П. Омарової, призводить до порушень їхнього самосприйняття. Нерозвинена комунікативна сфера викликати труднощі у взаємостосунках з іншими дітьми та педагогічними працівниками в умовах шкільного навчання [16].

О. Буслаєва, О. Гаврилов, О. Катаєва, О. Стрельбова наголошують, що дошкільники цієї категорії важко засвоюють навчальний матеріал, у них недостатньо сформований мотив до спілкування, збіднений словник, чимало основних дефектів, які стосуються структури мовлення. Все це впливає на комунікативно-пізнавальні здібності дітей та їхню готовність до шкільного навчання. Але під час створення психолого-педагогічних умов можна все-таки досягнути позитивної динаміки в їхньому пізнавальному розвитку [3, 5, 7].

Дослідники Н. Микляєва, А. Чобанян доводять, що в умовах сприятливого розвитку передумови мовленнєвого спілкування закладаються ще в ранньому віці. Під час емоційно-позитивного контакту з близькими людьми виникає потреба в спілкуванні. Велике значення, на думку А. Чобанян, має сімейне виховання. Позитивна родинна атмосфера з високим рівнем духовності, моральних цінностей, емоційної сприятливості допомагає дітям без труднощів розпочати процес мовленнєвої діяльності [12, 19].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз теоретичного дослідження розвитку мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями дозволив зробити такі висновки:

1) встановлено, що причинами інтелектуальних порушень є органічний вплив несприятливих чинників (генетичний, уроджений, набутий) на мозкові структури у пренатальний, натальний та постнатальний періоди;

2) визначено за міжнародною медичною класифікацією (МКХ-10, DSM-IV-TR) чотири ступені інтелектуальних порушень: легкий, помірний, важкий та глибокий;

3) розкрито, що мовленнєва сформованість старших дошкільників із інтелектуальним порушенням безпосередньо пов'язана зі ступенем тяжкості і формою порушень. Готовність до навчання потре-

бує сформованості мотивувальної потреби під час спілкування, позитивно-емоційного спонукання, а також розвитку всіх норм мовлення: звукової, фонетичної, лексико-граматичної, зв'язної тощо. Перспективою подальших досліджень є вивчення мовленнєвої готовності до навчання в школі дітей старшого дошкільного віку з логопатологією.

Список літератури

1. Бгажнокова И. М. Воспитание и обучение детей и подростков с тяжелыми и множественными нарушениями развития / И. М. Бгажнокова. – М. : ВЛАДОС, 2007. – 239 с.
2. Борак О. Причинна обумовленість порушень у мовленнєвому розвитку в розумово відсталих дітей / О. Борак // Особлива дитина: «навчання і виховання». – 2015. – № 4. – С. 24–32.
3. Буслаева Е. Н. Особенности логопедической работы в специальной (коррекционной) школе / Е. Н. Буслаева // Ярославский педагогический вестник. – 2016. – № 5. – С. 307–315.
4. Вихрущ А. В. Діти з особливими потребами в умовах реформування системи місцевого самоврядування / А. В. Вихрущ, Т. В. Яблонь, І. Д. Драч // Медична освіта. – 2020. – № 4. – С. 10–15.
5. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі / О. В. Гаврилов. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 308 с.
6. Гошовська Д. Т. Спеціальна психологія та методика педагогічно-корекційного тренінгу / Д. Т. Гошовська. – Луцьк, 2011. – 265 с.
7. Катаева А. А. Дошкольная олигофренопедагогика / А. А. Катаева, Е. А. Стребелева. – М. : Гум. изд. ВЛАДОС, 2001. – 358 с.
8. Кузнецова Л. В. Основы специальной психологии / Л. В. Кузнецова, Л. И. Перслени, Л. И. Солнцева. – М. : Академия, 2005. – 236 с.
9. Лалаева Р. И. Нарушения речи и их коррекция у детей с задержкой психического развития / Р. И. Лалаева, Н. В. Серебрякова, С. В. Зорина. – М. : ВЛАДОС, 2003. – 304 с.
10. Липакова В. И. Значение формирования речевой коммуникации для детей с умеренной умственной отсталостью / В. И. Липакова // Коррекционная педагогика: проблемы теории и практики. – СПб. : РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 252 с.
11. Маллер А. Р. Воспитание и обучение детей с тяжелой интеллектуальной недостаточностью / А. Р. Маллер, Г. В. Цикото. – М. : Академия, 2003. – 208 с.
12. Микляева Н. В. Развитие языковой способности у детей с общим недоразвитием речи / Н. В. Микляева // Дефектология. – 2001. – № 2. – С. 56–64.
13. Мозговой В. М. Основы олигофренопедагогика / В. М. Мозговой. – М. : Академия, 2006. – 224 с.
14. Мякушко О. І. Системи класифікації розумової відсталості та підходи до діагностики дітей з помірною розумовою відсталістю / О. І. Мякушко // Науковий часопис. Корекційна педагогіка. – 2013. – Вип. 4 (1). – С. 146–154.
15. Нодельман В. И. Особенности разговорной речи умственно отсталых младших школьников / В. И. Нодельман // Дефектология. – 2008. – № 6. – С. 5–13.
16. Омарова П. О. Генезис проблемы общения умственно отсталых детей в коррекционной педагогике и психологии / П. Омарова // Сибирский педагогический журнал. – 2008. – № 9. – С. 232–248.
17. Певзнер М. С. Клиническая характеристика детей с задержкой психического развития / М. С. Певзнер // Дефектология. – 1980. – № 3. – С. 55–59.
18. Синьов В. М. Психологія розумово відсталої дитини / В. М. Синьов, М. П. Матвєєва, О. П. Хохліна. – К. : Знання, 2008. – 359 с.
19. Чобанян А. В. Передумови мовленнєвого розвитку дитини з помірною розумовою відсталістю / А. В. Чобанян // Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти. – 2015. – Т. 2, № 2. – С. 11–16.
20. Marrus N. Intellectual Disability and Language Disorder / N. Marrus, L. Hall // Child Adolesc. Psychiatr. Clin. – 2017. – Vol. 26 (3). – P. 539–554.
21. Moeschler J. B. Comprehensive Evaluation of the Child With Intellectual Disability or Global Developmental Delays / J. B. Moeschler, M. Shevell // Pediatrics. – 2014. – Vol. 134 (3). – P. 903–918.
22. Pivalizza P. Intellectual disability in children: Evaluation for a cause / P. Pivalizza, S. R. Lalani // UpToDate. Waltham, MA. – 2016.

References

1. Bgazhnokova, I.M. (2007). *Vospitaniye i obucheniye detey i podrostkov s tyazholymi i mnozhestvennymi narusheniyami razvitiya [Education and training of children and adolescents with severe and multiple developmental disabilities]*. Moscow: VLADOS [in Russian].
2. Borak, O. (2015). *Prychynna obumovlenist porushen u movlennievomu rozvytku v rozumovo vidstalykh ditei. [The reason is the conditionality of disorders in speech development in mentally retarded children]*. *Osoblyva dytyna: «navchannia i vykhovannia» – Special Child: «Education and Upbringing»*, 4, 24-32 [in Ukrainian].
3. Buslayeva, E.N. (2016). *Osobennosti logopedicheskoy roboty v spetsialnoy (korrektsionnoy) shkole [Features of speech therapy robots in a special (correctional) school]*. *Yaroslavskiy pedagogicheskij vesnik – Yaroslavl Pedagogical Bulletin*, 5, 307-315 [in Russian].
4. Vykhruhch, A.V., Yablon, T.V., & Drach, I.D. (2020). *Dity z osoblyvymy potrebamy v umovakh reformuvannia systemy mistsevoho samovriaduvannia [Children with special needs in the context of reforming the system of local self-government]*. *Medychna osvita – Medical Education*, 4, 10-15 [in Ukrainian].
5. Havrylov, O.V. (2009). *Osoblyvi dity v zakladi i sotsialnomu seredovyshchi [Special children in the institution and social environment]*. Kamenets-Podolsky: Aksioma [in Ukrainian].
6. Hoshovska, D.T. (2011). *Spetsialna psykholohiia ta metodyka pedahohichnokorrektsiinoho treninhu [Special psychology and methods of pedagogical correctional training]*. Lutsk [in Ukrainian].
7. Katayeva, A.A., & Strebeleva, E.A. (2001). *Doshkolnaya oligofreno pedagogika [Preschool oligophrenopedagogy]*. Moscow: VLADOS [in Russian].
8. Kuznetsova, L.V., Peresleni, L.I., & Solntseva, L.I. (2005). *Osnovy spetsialnoy psikhologii [Fundamentals of special psychology]*. Moscow: Akademiya [in Russian].
9. Lalayeva, R.I. (1988). *Narusheniye rechi i sistema ikh korrektsii u umstvenno otstalykh shkolnikov [Speech impairment and the system of their correction in mentally retarded schoolchildren]*. Leningrad [in Russian].
10. Lipakova, V.I. (2007). *Znachenije formirovaniya rechevoy kommunikatsii dlya detey s umerennoy umstvenno otstalostyu [The importance of verbal communication formation for children with moderate mental retardation]*. *Korrektsionnaya pedagogika: problemy teorii i praktiki – Correctional pedagogy: problems of theory and practice*. SPb RGPU im. A.I. Gertsena [in Russian].
11. Maller, A.R., & Tsikoto, G.V. (2003). *Vospitaniye i obucheniye detey s tyazheloy intellektualnoy nedostatochnostyu [Education and training of children with severe intellectual disabilities]*. Moscow: Izdatelskiy tsentr «Akademiya» [in Russian].
12. Miklyayeva, N.V. (2001). *Razvitiye yazykovoy sposobnosti u detey s obshchim nedorazvitiyem rechi [Fundamentals of oligophrenopedagogy]*. *Defektologiya – Defectology*, 2, 56 [in Russian].
13. Mozgovoy, V.M. (2006). *Osnovy oligofrenopedagogiki [Fundamentals of oligophrenopedagogy]*. Moscow: Akademiya [in Russian].
14. Miakushko, O.I. (2013). *Systemy klasyfikatsii rozumovoi vidstalosti ta pidkhody do diahnozyty ditei z pomirnoiu rozumovoiu vidstalosti [Systems of classification of mental retardation and approaches to diagnostics of children with moderate mental retardation]*. *Naukovyi chasopys. Korektsiina pedahohika – Scientific Journal. Correctional Pedagogy*, 4(1), 146-154 [in Ukrainian].
15. Nodelman, V.I. (2008). *Osobennosti razgovornoj rechi umstvenno otstalykh mladshikh shkolnikov [Features of colloquial speech of mentally retarded primary schoolchildren]*. *Defektologiya – Defectology*, 6, 5-13 [in Russian].
16. Omarova, P.O. (2008). *Genезis problemy obshcheniya umstvenno otstalykh detey v korrektsionnoy pedagogike i psikhologii [Genesis of the problem of communication of mentally retarded children in correctional pedagogy and psychology]*. *Sibirskiy pedagogicheskij zhurnal – Siberian Pedagogical Journal*, 9, 232 [in Russian].
17. Pevzner, M.S. (1980). *Klinicheskaya kharakteristika detey s zaderzhkoy psikhicheskogo razvitiya [Clinical characteristics of children with mental retardation]*. *Defektologiya – Defectology*, 3, 55-59 [in Russian].
18. Synov, V.M., Matvieieva, M.P., & Khokhlina, O.P. (2008). *Psykholohiia rozumovo vidstaloj dytyny [Psychology of a mentally retarded child]*. Kiev: Znannia [in Ukrainian].
19. Chobanian, A.V. (2015). *Peredumovy movlennievoho rozvytku dytyny z pomirnoiu rozumovoiu vidstalosti [Prerequisites for speech development of a child with moderate mental retardation]*. *Aktualni problemy pedahohiky, psykholohii ta profesiinoy osvity – Current Issues of Pedagogy, Psychology and Vocational Education*, 2(2), 11-16 [in Ukrainian].
20. Marrus, N., & Hall, L. (2017). *Intellectual Disability and Language Disorder*. *Child Adolesc. Psychiatr. Clin.*, 26(3), 539-554.
21. Moeschler, J.B., & Shevell, M. (2014). *Comprehensive Evaluation of the Child With Intellectual Disability or Global Developmental Delays*. *Pediatrics*, 134(3), 903-918.
22. Pivalizza, P., & Lalani, S.R. (2016). *Intellectual disability in children: Evaluation for a cause*. *UpToDate*. Waltham, MA.

Отримано 03.02.21
Рекомендовано 09.02.21

Електронна адреса для листування: alena.bielova77@gmail.com